

اندازه گیری میزان فلئور در منابع آب آشامیدنی شهر سنندج

افشین ملکی*، سید نادعلی علوی بختیاروند**، مهدی صفری^{1***}، رضا رضایی***

چکیده

مقدمه: فلئور یکی از عناصر مهم در ترکیب دندان‌ها و استخوان‌ها به شمار می‌رود. این عنصر می‌تواند از راه‌های مختلف وارد بدن گردد ولی مهمترین راه دریافت آن توسط انسان از طریق آب آشامیدنی می‌باشد. افزایش فلئور در بدن باعث لک‌دار شدن دندان، و کاهش آن باعث پوسیدگی دندان می‌گردد. میزان استاندارد فلئور در آب آشامیدنی با توجه به دمای هوای محیط تعیین می‌گردد. به طوری که این میزان در فصول زمستان، به علت مصرف کمتر آب، بیشتر و در فصول تابستان، به علت مصرف بیشتر آب، کمتر می‌باشد.

روش بررسی: در این مطالعه میزان فلئور به مدت 1/5 سال در چهار منبع مختلف سطحی و زیرزمینی آب آشامیدنی شهر سنندج مورد آنالیز قرار گرفته است. و از هر منبع در هر ماه 4 نمونه برداشت شده است.

یافته‌ها: نتایج این بررسی نشان داد که میزان فلئور در اکثر منابع آب شهر سنندج کمتر از حد استاندارد توصیه شده می‌باشد (میانگین کل 0/31 mg/l). همچنین میزان فلئور در آب منابع مختلف این شهر اختلاف معنی‌داری را نشان نمی‌دهد ($P > 0.05$).

نتیجه گیری: به علت پایین بودن میزان فلئور در آب آشامیدنی شهر سنندج، پیشنهاد می‌گردد با توجه به آب و هوای سرد کوهستانی شهر سنندج و پایین بودن سرانه مصرف آب بخصوص در زمستان و دریافت مقادیر ناچیز فلئور از منابع دیگر، با فلئور زنی آب و یا استفاده از دهان شویه‌های فلوراید، میزان فلئور مورد نیاز مردم این شهر (به خصوص کودکان) تامین گردد.

کلمات کلیدی: فلئور، سنندج، منابع آب، دندان، استاندارد.

* استادیار، گروه بهداشت محیط، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی کردستان

** استادیار، گروه بهداشت محیط، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز

*** مربی گروه بهداشت محیط، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی کردستان

1- نویسنده مسئول

مقدمه

فلئور در آب آشامیدنی از 1/4 میلی‌گرم در لیتر در مناطق بسیار گرم تا حداکثر 2/4 میلی‌گرم در لیتر در مناطق سرد متغیر است (1). همچنین سازمان بهداشت جهانی (WHO) پیشنهاد می‌کند که مقدار بهینه فلئور بر اساس مقدار متوسط سالانه در دمای حدود 15 درجه سانتی‌گراد انتخاب شود. بر این اساس این سازمان مقدار فلئور در ماه‌های گرم را 0/8 میلی‌گرم در لیتر و در ماه‌های سرد 1/2 میلی‌گرم در لیتر پیشنهاد می‌کند. علت تنظیم این مقدار این است که مقدار متوسط مصرف آب آشامیدنی در فصول سرد کمتر و در فصول گرم بیشتر است. به منظور سلامت دندانها آب آشامیدنی باید دارای غلظت فلئور حدود 1 میلی‌گرم در لیتر باشد (3). موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران نیز غلظت فلئور در آب آشامیدنی را بر اساس درجه حرارت محیط 0/6-1 میلی‌گرم بر لیتر پیشنهاد می‌کند (5). به طور کلی غلظت 0.4-1 میلی‌گرم بر لیتر فلئور در آب آشامیدنی مانع از تغییر شکل مینای دندان و حفاظت دندان از پوسیدگی می‌گردد. مطالعات نشان می‌دهد که غلظت 1 mg/l -1-0.6 فلئور باعث کاهش موارد پوسیدگی در دندانهای کودکان در حال رشد می‌گردد (6). Mandinic و همکاران در سال 2010 در کانادا ارتباط فلئورزیس دندان با آب آشامیدنی را مورد بررسی قرار دادند و نشان دادند که مقادیر فلئور در آبهای مورد مطالعه کمتر از حد استاندارد توصیه شده می‌باشد که این کمبود ارتباط معنی‌داری با فلئورزیس دندان در کودکان مناطق مورد مطالعه دارد. همچنین در این مطالعه مقادیر فلئور در آبهای زیرزمینی بیشتر از آبهای سطحی بدست آمد (7). در سال 1993، مشخص شد که 25 میلیون نفر در 15 ایالت از 32 ایالت هند دارای فلئورزیس آندمیک هستند (8). در مکزیک، 5 میلیون نفر (حدود 6% از جمعیت) تحت تاثیر فلوراید در آب

فلئور یک عنصر ضروری در ساختمان استخوان‌ها و دندان‌ها می‌باشد. این عنصر در چند نوع سنگ وجود دارد و به مقدار کمی در آب محلول است. معمولاً غلظت فلوراید در آبهای طبیعی کمتر از 0/5 میلی‌گرم در لیتر است، اگرچه در برخی سفره‌های آب زیرزمینی مقادیر بیشتری از فلوراید وجود دارد (1). آبهای زیرزمینی که در تماس با کانی‌های حاوی فلوراید هستند غنی از فلوراید می‌باشند (2). به علاوه، هم آبهای سطحی و هم آبهای زیرزمینی ممکن است آلودگی فلوراید ناشی از برخی از حشره‌کشها، مواد زائد شیمیایی، ذرات و گازهای حاصل از صنایع آلومینیم را در خود داشته باشند (1). این عنصر می‌تواند از راه‌های مختلف وارد بدن گردد ولی مهمترین راه دریافت آن توسط انسان از طریق آب آشامیدنی می‌باشد (3 و 1). و بنابراین کنترل آن در آب ضروری است اثرات مفید و مضر مصرف فلوراید شناخته شده هستند. فلئورزیس دندان (Dental Fluorosis) و استخوانی اثرات مضر شایع از مصرف طولانی مدت فلوراید هستند (2). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که افزایش میزان فلئور (1/5 میلی‌گرم در لیتر) در آب آشامیدنی باعث فلئورزیس دندان یا لک‌دار شدن مینای دندان می‌شود (1 و 3 و 4). همچنین برداشت مقادیر زیاد فلئور ممکن است باعث سمیت در انسان می‌گردد (1). این عوارض با افزایش میزان فلئور در آب شدیدتر می‌گردد. از طرفی مطالعات دیگر نشان داده شد که پوسیدگی دندان در کسانی که دچار لک‌دار شدن دندان بودند کمتر می‌باشد (3 و 4). در مواقع کمبود این یون در آب آشامیدنی، افزودن فلوراید به آب سودمند خواهد بود. استاندارد‌های اولیه ملی آب آشامیدنی برای فلئور بر اساس متوسط دمای سالیانه و حداکثر دمای هوای روزانه تعیین می‌گردد. زیرا مصرف آب در کودکان و بزرگسالان به دمای هوا بستگی دارد. گستره استاندارد

فلوئور در منابع تامین کننده آب شهر سنندج و مقایسه آن با استاندارد های موجود می باشد.

روش بررسی

تعداد نمونه و روش نمونه برداری آب شرب شهر سنندج از منابع مختلف آب های سطحی و زیرزمینی تامین می شود. در این مطالعه کلیه این منابع مورد مطالعه قرار گرفته است. نمونه آبهای مورد نظر از محل های تصفیه خانه مرکزی، چاه نایسر، تصفیه خانه آبیدر و چاه های باباریز به صورت ماهانه برداشت شده است. در هر ماه از هر یک از این منابع 4 نمونه برداشت شده است که در طول 1/5 سال (18 ماه) در مجموع 288 نمونه بدست آمده است. روش نمونه برداری، ظرف نمونه برداری و نگهداری نمونه ها، همگی بر اساس کتاب روشهای استاندارد برای آزمایشهای آب و فاضلاب انجام شده است. بر این اساس از ظروف پلاستیکی با حجم 300 میلی لیتر برای نمونه برداری استفاده شد و نمونه ها بعد از نمونه برداری به آزمایشگاه دانشکده بهداشت سنندج منتقل گردید. برای این آزمایش، نگهداری نمونه در یخچال ضروری نیست و حدود 28 روز می توان نمونه را نگهداری نمود (14).

روش آزمایش

در این مطالعه برای اندازه گیری میزان فلوئور از روش شماره 4500D کتاب روشهای استاندارد برای آزمایشهای آب و فاضلاب استفاده گردیده است. این روش به روش رنگ سنجی SPANDS معروف است و با استفاده از دستگاه اسپکتروفتومتر انجام می شود. در این بررسی از اسپکتروفتومتر DR-2000 (شرکت Hack) و معرف های مخصوص آن استفاده گردید و میزان فلوئور در طول موج 580 نانومتر اندازه گیری گردید. با استفاده از این روش می توان میزان فلوئور را در رنج 0 تا 2 میلی گرم بر لیتر بر حسب F⁻ اندازه گیری

زیرزمینی قرار گرفتند (9). در سال 2010 رحمانی و همکاران مقدار فلوراید در آب آشامیدنی 8 روستای ارسنجان و ارتباط آن با میزان پوسیدگی در بچه های 5 تا 12 ساله را بررسی کردند و مقدار فلوراید در آب آشامیدنی را در گستره 0/1 تا 0/35 میلی گرم در لیتر گزارش کردند (10). ایشان همچنین در همان سال مقدار فلوراید در آب آشامیدنی 7 روستای نورآباد ممسنی و ارتباط آن با میزان پوسیدگی در بچه های 5 تا 12 ساله را بررسی کردند. مقدار فلوراید در آب آشامیدنی در گستره 0/1 تا 0/35 میلی گرم در لیتر بود (11). نوری و همکاران در سال 2006 میزان فلوراید را در آبخوان شوش و اندیمشک بررسی کردند. در این تحقیق مقادیر فلوراید در آبخوان شوش در گستره 0/12 تا 2/17 میلی گرم در لیتر اندازه گیری شد و بیشترین مقدار در قسمت جنوبی آبخوان مشاهده گردید. مقدار فلوراید در 40% نمونه ها بیش از 0/68 میلی گرم در لیتر بود (12). مطالعه مصدافی نیا و همکاران در سال 2010 در سطح نواحی شهری ایران نشان می دهد که میزان فلوئور در منابع آب زیرزمینی تامین کننده آب آشامیدنی در کلیه شهرهای کشور به جزء بوشهر کمتر از استاندارد مجاز سازمان جهانی بهداشت بوده است (13). شهر سنندج جمعیتی در حدود 315555 نفر دارد. این شهر دارای آب و هوای سرد کوهستانی می باشد. آب این شهر از منابع مختلف سطحی و زیرزمینی تامین می گردد. این منابع شامل: چاههای نایسر، چاههای باباریز، سد وحدت (قشلاق) و منبع هفت آسیاب است. آب این منابع بعد از کلرزنی وارد مخازن ذخیره مختلف در سطح شهر می شود. با توجه به مشکلات بهداشتی مربوط به فلوئور در آب و غلظت زیاد این عنصر در آبهای زیرزمینی و اینکه نیمی از منابع تامین آب شهر سنندج از منابع زیرزمینی تامین می گردد بررسی و مطالعه این منابع لازم و ضروری به نظر می رسد. هدف از این مطالعه اندازه گیری میزان

یافته ها

در این مطالعه میزان فلئور در منابع مختلف آب شهر سنندج در سال 1385 و نیم سال اول سال 1386 اندازه گیری شده است و نتایج آن در جداول 1 و 2 آمده است.

نمود. در این روش با اضافه کردن 5 میلی لیتر از محلول SPANDS به نمونه بعد از 1 دقیقه مقدار فلئور در طول موج 580 نانومتر قرائت می گردد.

جدول 1: میانگین مقادیر فلئور اندازه گیری شده در منابع آب شهر سنندج در سال 1385

میانگین و انحراف معیار مقادیر فلئور در منابع مختلف (mg/l)								محل نمونه برداری	سال و ماه نمونه برداری
SD	چاه های باباریز	SD	تصفیه خانه آبیدر	SD	چاه نایسر	SD	تصفیه خانه مرکزی		
0/01	0/09	0/01	0/35	0/032	0/36	0/02	0/55	فروردین	سال 85
0/065	0/1	0/043	0/05	0/01	0/41	0/05	0/11	اردیبهشت	
0/021	0/51	0/02	0/16	0/018	0/33	0/02	0/15	خرداد	
0/023	0/27	0/021	0/22	0/041	0/17	0/015	0/45	تیر	
0/01	0/42	0/021	0/44	0/02	0/13	0/012	0/43	مرداد	
0/02	0/27	0/03	0/53	0/031	0/35	0/02	0/33	شهریور	
0/056	0/06	0/02	0/07	0/015	0/05	0/011	0/09	مهر	
0/033	0/26	0/01	0/1	0/022	0/06	0/01	0/11	آبان	
0/01	0/53	0/051	0/09	0/02	0/1	0/01	0/08	آذر	
0/022	0/55	0/062	0/11	0/05	0/09	0/015	0/06	دی	
0/027	0/23	0/05	0/21	0/025	0/52	0/022	0/58	بهمن	
0/015	0/1	0/012	0/23	0/045	0/29	0/02	0/19	اسفند	

جدول 2: میانگین مقادیر فلئور اندازه گیری شده در منابع آب شهر سنندج در سال 1386

میانگین و انحراف معیار مقادیر فلئور در منابع مختلف (mg/l)								محل نمونه برداری	سال و ماه نمونه برداری
SD	چاه های باباریز	SD	تصفیه خانه آبیدر	SD	چاه نایسر	SD	تصفیه خانه مرکزی		
0/02	0/52	0/32	0/22	0/031	0/081	0/11	0/59	فروردین	سال 86
0/061	0/39	0/071	0/35	0/38	0/022	0/01	0/44	اردیبهشت	
0/025	0/49	0/041	0/49	0/04	ND*	0/4	ND*	خرداد	
0/03	0/29	0/038	0/43	0/22	0/03	0/02	0/38	تیر	
0/024	0/37	0/02	0/22	0/19	0/05	0/12	0/47	مرداد	
0/011	0/41	0/03	0/38	0/41	0/011	0/061	0/45	شهریور	

* Not Detected(ND)

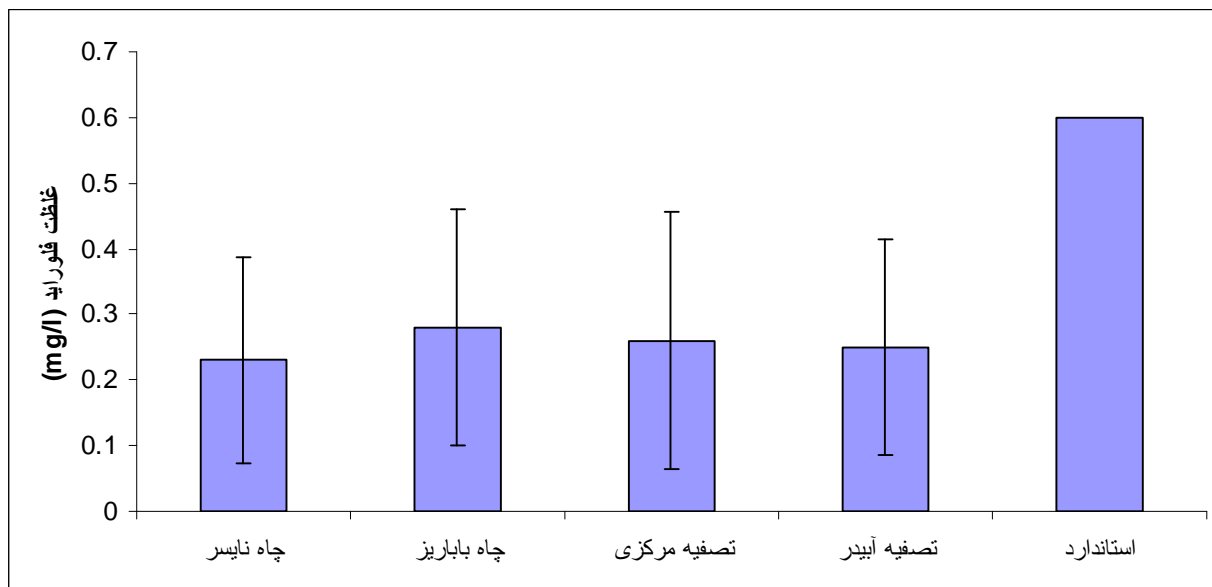
بحث و نتیجه گیری

فصلنامه علمی - پژوهشی علوم بهداشتی، سال سوم، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۰

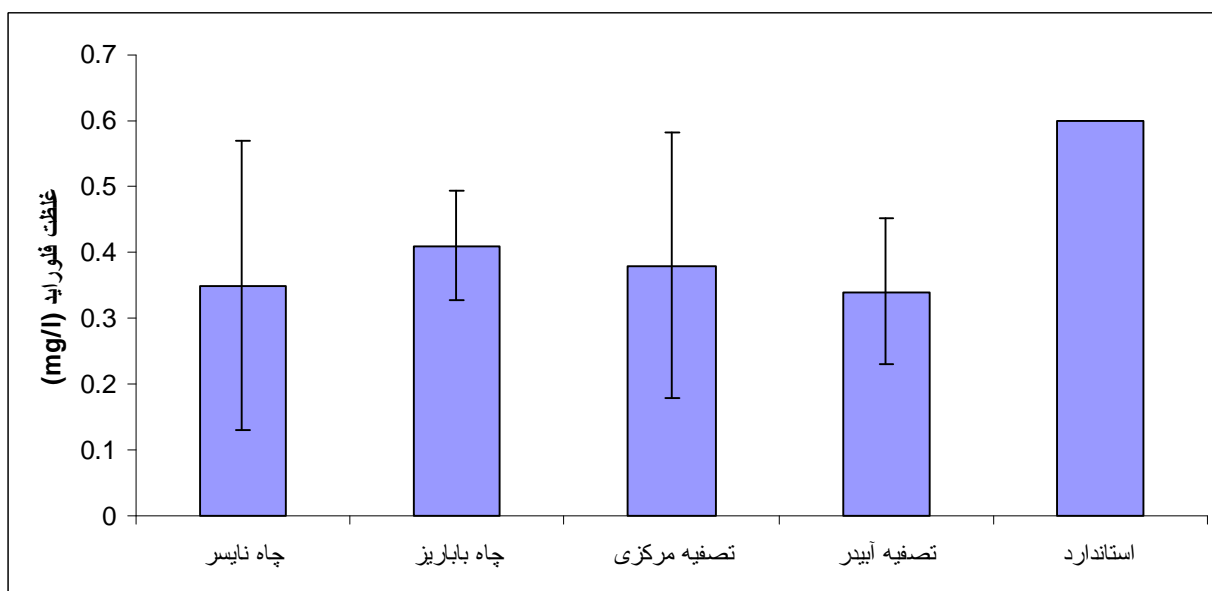
شده می باشد (15). مقایسه نتایج حاصله با نتایج حاصله توسط مصداقی نیا و همکاران در خصوص مقادیر فلوراید در آب های زیرزمینی سنندج نیز تطابق دارد (13). نتایج حاصله توسط نوری و همکاران در آبخوان شوش از مقادیر حاصله در این تحقیق بالاتر بوده است که این اختلاف مربوط به جنس خاک و هیدروژئولوژی دو منطقه می باشد (12). شهریاری و همکاران نیز در مطالعه ای که بر روی منابع تامین آب خراسان جنوبی در سال 81 انجام دادند نتایج مشابهی را بدست آوردند و نشان دادند که در تمامی منابع آب مورد مطالعه میزان فلوراید کمتر از حداقل استاندارد می باشد (16). Mandinic و همکاران نیز نتایج مشابهی را در این مورد کسب نمودند (7).

همچنین همانطور که در جداول و نمودارها نیز دیده می شود میانگین مقادیر فلوراید در منابع مختلف آب این شهر اختلاف معنی داری را نشان نمی دهند. به طور کلی میانگین میزان فلوراید در منابع تامین کننده آب شهر سنندج پایین می باشد با توجه به اینکه مقادیر پایین فلوراید باعث مشکل پوسیدگی دندان می گردد توجه به این نکته و بررسی راهکار رفع این مشکل برای مردم این شهر به خصوص کودکان ضروری می باشد. لذا لازم است که تحقیقات بیشتری در خصوص شیوع پوسیدگی دندان در سطح شهر انجام شده و در صورت شیوع بالای پوسیدگی دندان راهکارهای مناسب اتخاذ گردد.

همانطور که در جداول 1 و 2 به وضوح مشاهده می گردد میزان فلوراید در تمامی نمونه های برداشتی از منابع آب شهر سنندج در سالهای 1385 و 1386 کمتر از حداقل استاندارد پیشنهادی (0/6 میلی گرم بر لیتر) می باشد. بر اساس این جداول، حداکثر و حداقل میزان فلوراید در منابع آب این شهر به ترتیب 0/59 و صفر میلی گرم بر لیتر بدست آمد. نمودار 1 میانگین مقادیر فلوراید اندازه گیری شده در منابع آب شهر سنندج در سال 1385 را، در کنار حداقل استاندارد پیشنهادی موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران برای آب آشامیدنی نشان می دهد. همچنین میانگین مقادیر فلوراید در منابع آب شهر سنندج در نیم سال اول 1386 در مقایسه با حداقل استاندارد آب آشامیدنی در نمودار 2 آمده است. همانطور که در این نمودارها نیز مشاهده می گردد، میانگین مقادیر فلوراید در سال 1385 و نیم سال اول 1386 کمتر از حداقل استاندارد می باشند. آزمون آماری تی تست یک نمونه ای با $P < 0.05$ این نتایج را تایید می کند. همچنین مشاهده می گردد که میزان فلوراید در آبهای چاه های باباریز بیشتر از آبهای سطحی می باشد. که این نتیجه، بالا بودن میزان فلوراید در آبهای زیرزمینی را تایید می کند. نتایج مطالعات آقای Mandinic و همکاران در سال 2010 نیز این نتایج را تایید می کند (7). Tokalioghlu و همکاران در سال 2001 میزان متوسط فلوراید را در منابع آب یکی از شهر های ترکیه $0/17 \text{ mg/l}$ اندازه گیری نمودند. که این مقدار کمتر از حد استاندارد های توصیه

نمودار 1: میانگین مقادیر فلئور در منابع آب شهر سنندج در سال 1385 و مقایسه آن با حداقل استاندارد آب آشامیدنی

نمودار 2: میانگین مقادیر فلئور در منابع آب شهر سنندج در نیم سال اول 1386 و مقایسه آن با حداقل استاندارد آب آشامیدنی

متعادلی به بدن برسد و با توجه به اینکه مهمترین راه دریافت آن توسط انسان از طریق آب آشامیدنی است،

با توجه به اینکه فلئور یکی از عناصر مهم در ترکیب دندانها و استخوانها می باشد و مقدار آن باید در حد

فصلنامه علمی - پژوهشی علوم بهداشتی، سال سوم، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۰

توجه به درجه حرارت هوای محیط تعیین می گردد. بر این اساس با توجه به آب و هوای سرد کوهستانی شهر سنندج و پایین بودن سرانه مصرف آب بخصوص در زمستان و همچنین دریافت ناچیز فلئور از منابع دیگر، فلئور زنی آب و یا استفاده از دهان شویه های فلوراید، می توانند گزینه های مناسبی برای تامین میزان فلئور مورد نیاز ساکنین این شهر (به خصوص کودکان) باشند.

آگاهی از مقادیر آن در منابع تامین کننده آب آشامیدنی جوامع بسیار حائز اهمیت می باشد. نتایج این بررسی نشان می دهد که میزان فلئور در تمامی منابع آب شهر سنندج کمتر از حد رهنمودهای توصیه شده از طرف سازمانهای معتبری چون WHO، EPA و همچنین استاندارد ایران بوده است. همچنین میزان فلئور در منابع مختلف آب این شهر اختلاف چندانی با هم نشان ندادند. استاندارد فلئور در آب آشامیدنی با

منابع

- 1- Qasim SR, Edward MM, Guang Z. Water Works Engineering: planning, design and operation. Prentice – Hall, Inc, New Delhi. 2002:64-68.
- 2- Menkouchi Sahli MA, Annouar S, Tahaikt M. Fluoride removal for underground brackish water by adsorption on the natural chitosan and by electro dialysis. Desalination 2007, 212: 37-45.
- 3- Kawamura S. Integrated design and operation of water treatment facilities. 2nd. John Wily & Sons. Inc, New York. 2000.
- 4- Devi R, Alemayehu E, Singh V, Kumar A. Removal of fluoride, arsenic and coliform bacteria by modified homemade filter media from drinking water. Bioresource Technology 2008, 99: 2269-2274.
- 5- Iran Institute of Standards and Industrial Research, Water characteristics: Standard Number 1053, 2000. (InPersian)
- 6- DeZuane J. Handbook of drinking water quality, 2nd Ed., Published by John Wiley and Sons, 1997:123-135.
- 7- Mandinic Z, Curcic M, Antonijevic B, Carevic M. Mandic J. Fluoride in drinking water and dental fluorosis. Science of the Total Environment. 2010, 408, 3507-3512.
- 8- Susheela. AK. Prevention and control of fluorosis in India. Rajiv Gandhi National Drinking Water Mission. Ministry of Rural Development, New Delhi. 1993:40-45.
- 9- Zhao Y, Li X, Liu L, Che F, Fluoride removal by Fe(III) loaded ligand exchange cotton Cellulose adsorbent from drinking water. Carbohydrate Polymers, 2008, 72,144-150.
- 10- Rahmani A, Rahmani K, Dobaradaran S, Mahvi A. child dental caries in relation to fluoride and some inorganic constituents in drinking water in Arsanjan, IRAN, Fluoride 2010, 43(3)179-186.
- 11- Rahmani A, Rahmani K, Mahvi A, Masoud Usefie M. Drinking water fluoride and child dental caries in Noorabademamassani, Iran. Fluoride. 2010, 43(3)187-193.
- 12- Nouri J, Mahvi AH, Babaei A, Ahmadpour E. Regional pattern distribution of groundwater fluoride in the Shush aquifer of Khuzestan County, Iran. Fluoride. 2006;39:321-5.
- 13- Mesdaghinia A, Vaghefi KA, Montazeri A, Mohebbi MR, Saedi R, Monitoring of fluoride in groundwater resources of Iran. Bull Environ Contam Toxicol. 2010, 84(4):432-7.
- 14- Greenbeery AE. Standard methods for the examination of water & wastewater. APHA, WEF.AWWA, 20th, Ed. 2005:254-255.

- 15- Tokanoghlu S, Shahin U, kartal S. Determination of Fluoride and Some Metal Ion Levels in the drinking waters in Kayseri province. Turk J Chem. 2001, 25: 113 – 121.
- 16- Shahryari T, Azizi M, Sharifzadeh Gh R, Hajiani M, Zeraatkar V, Aliabadi R. Evaluation of fluorine concentration in drinking water sources in south Khorasan. Journal of science of Birjand University of medical science. 17(1), 1389. (InPersian)

Determination of Fluoride in Sanandaj Drinking Water Resources

Maleki A^{*}, Alavi N^{**}, Safari M^{***}, Rezaee R^{***}

Abstract

Introduction: Fluoride is one of the most important elements in the composition of teeth and bones. This element can enter the body via different ways. However, drinking water is the most important way to receive fluoride by a lot of people. An Increase in fluoride level in the body causes dental fluorosis and its absence leads to teeth decay. Standard rate of fluoride in drinking water is determined by the ambient air temperature. In general, standard level of fluoride in drinking water in winter, mainly due to less water consumption, is high, and in summer, due to more consumption of water, is not remarkable.

Methods: In this study, fluoride has been determined in 4 groundwater and surface water resources on 1.5 year period. From each resource every month, 4 samples were obtained and analyzed according to SPANDS method.

Result: Results showed that fluoride concentration in Sanandaj water resources (0.31 mg/l average) was less than the recommended standards. Fluoride concentration did not show significant differences in different water resources of this city (p-value > 0.05).

Conclusion: Fluoride levels in Sanandaj drinking water are low. Therefore, according to cold climate of Sanandaj and low Per capita water consumption in winter and low fluoride capture from other sources, fluorination of drinking water or using fluoride mouthwash are recommended to provide the required amount of fluoride for the people of Sanandaj, especially the children.

Keywords: Fluoride, Sanandaj, Water resources, Standard.

* Assistant Professor, Department of Environmental Health, School of Health, Kurdistan University of Medical Sciences .

** Assistant Professor, Department of Environmental Health, School of Health, Ahvaz JundiShapour University of Medical Sciences.

*** Lecturer, Department of Environmental Health, School of Health, Kurdistan University of Medical Sciences (Corresponding Author).

*** Lecturer, Department of Environmental Health, School of Health, Kurdistan University of Medical Sciences.